

Waldemar Grabowski

POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE
– ASPEKTY CYWILNE

1. Początki organizacji – koncepcje rządowe

W gronie twórców konspiracji skupionych wokół gen. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego w oblężonej Warszawie, ale też w innych organizacjach konspiracyjnych w okupowanym kraju, sprecyzowano plan powołania jednej organizacji konspiracyjnej wojskowo-politycznej i przystąpiono do jego realizacji. Jednakże koncepcja ta nie została zaakceptowana przez powstały 30 września 1939 r. w Paryżu rząd gen. Władysława Sikorskiego („Orliński”, „Wysocki”). Dodajmy, iż pierwszy meldunek o powstaniu Służby Zwycięstwu Polski (SZP) jej twórcy skierowali do Naczelnego Wodza marsz. Edwarda Rydza-Śmigłego, co nie mogło spotkać się z przychylnym przyjęciem przez rząd utworzony przez partie polityczne opozycyjne wobec przedwrześniowych naczelnych władz państwowych.

W październiku 1939 r. w Paryżu gen. Sikorski powołał komitet opracowujący zasady organizacji konspiracji w okupowanym kraju. Tworzyli go Aleksander Hauke-Nowak – były wojewoda wołyński, płk Franciszek Arciszewski, mjr dr Michał Grażyński – dwutygodniowy minister propagandy, mjr Antoni

Bogusławski; później zostali dokooptowani jeszcze płk Aleksander Kędzior („Woziński”), płk dr Izydor Modelski („Elo-wski”, „Zygmunt”) i płk Kazimierz Stefczyk (dwaj ostatni byli uczestnikami narad z gen. Sikorskim w Osmolicach 7–10 września). Opracowany projekt został przekazany 23 października gen. Kazimierzowi Sosnkowskiemu. Jak dotychczas ten projekt nie został opublikowany. Ale w archiwum Instytutu Polskiego (i Muzeum gen. Sikorskiego) w Londynie znajduje się niedatowany, liczący trzy strony maszynopisu dokument zatytułowany „Projekt Polskiej Organizacji ODWET”. Być może użycie w nazwie słowa „Odwet” wprowadzało dotychczas historyków w błąd i kojarzyli oni ten dokument z powołanym nieco później Związkiem Odwetu. W „Zało-żeniach ogólnych” napisano: „Na terenach polskich okupo-wanych obecnie przez wojska niemieckie i rosyjskie będzie kontynuowana walka przy pomocy tajnych organizacji wojskowych, wspomaganych i kierowanych przez polityczne i wojskowe ośrodki dyspozycyjne polskie, współpracujące ściśle z władzami francuskimi i angielskimi (politycznymi i wojskowymi).

Celem akcji na terenie Polski będzie:

- a) podtrzymywanie wrogiego stosunku do wojsk okupa-cyjnych,
- b) akcja dywersyjna w stosunku do najeźdźcy,
- c) przygotowanie i organizacja społeczeństwa do powsta-nia zbrojnego w okresie krytycznym dla Niemców, które bez wątpienia musi nastąpić”.

Na temat planowanej organizacji napisano dalej:

„Z ramienia władz politycznych polskich przy ścisłym kontak-cie i współpracy z władzami francuskimi i angielskimi zosta-nie utworzona organizacja cywilno-wojskowa pod nazwą n[a] prz[ykład] Odwet.

Kierownictwo i Sztab tej organizacji w Paryżu rozpocznie natychmiast swoją działalność celem nawiązania kontaktu oraz wysłania emisariuszy na teren Polski, którzy przystąpią do organizacji tajnych oddziałów Odwetu i spowodują utworzenie jego kierownictwa w kraju.

Szczegółowy plan będzie przedstawiony oddzielnie”.

Jak widać z przytoczonych fragmentów, w październiku 1939 r. w Paryżu powstała koncepcja analogiczna do koncepcji krajowej twórców SZP. Jednakże w krótkim czasie plany te uległy zmianie.

Na posiedzeniu rządu 8 listopada 1939 r. gen. broni Kazimierz Sosnkowski („Godziemba”, „Kmita”, „Wierzbicki”) przedstawił tezy dotyczące organizacji łączności z krajem oraz projekt powołania komitetu ministrów. Zgodnie z tym projektem całość pracy na terenie kraju powinna być podzielona na dwa działy – ogólny (cywilny) i wojskowy. Działem ogólnym miał kierować Komitet Ministrów dla Spraw Kraju (KSK), a do jego zadań zaliczył gen. Sosnkowski: czynności opiekuńcze, informację i propagandę, łączność polityczną z krajem.

W skład powołanego 13 listopada KSK weszli: gen. Sosnkowski, jako przewodniczący, oraz Aleksander Ładoś ze Stronnictwa Ludowego (SL), Marian Seyda („Bujwid”, „Praczewski”, „Tycki”) ze Stronnictwa Narodowego (SN), Jan Stańczyk („Dzwonnik”, „Malec”, „Walczak”) z Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) i gen. Marian Kukiel („Fikał”, „Wolicki”). Na swym inauguracyjnym posiedzeniu 15 listopada KSK uchwalił dyrektywy dla kraju, dotyczące stosunku społeczeństwa do okupantów, które nakazywały bojkot polityczny i towarzyski. Na tym samym posiedzeniu KSK uchwalił tekst Instrukcji nr 1 dla mężów zaufania, których sieć planowano powołać w okupowanym kraju. Plany te zostały zrealizowane tylko częściowo.

Na odcinku wojskowym utworzono 13 listopada Związek Walki Zbrojnej (ZWZ), jego komendantem głównym został mianowany gen. Sosnkowski („Godziemba”). Już 4 grudnia została podpisana Instrukcja nr 1 dla Ob. Rakonia, która przekreślała plany twórców SZP. W myśl tej instrukcji organizację wojskową w kraju podzielono na sześć obszarów podlegających Komendzie Głównej Związku Walki Zbrojnej (ZWZ) we Francji. Pułkownik Stefan Rowecki został mianowany komendantem Obszaru nr 1 z siedzibą w Warszawie, a dotychczasowy dowódca główny SZP, gen. Karaszewicz-Tokarzewski („Stolarski”), został wyznaczony na stanowisko komendanta Obszaru nr 3 ZWZ z siedzibą we Lwowie. Instrukcję przywiózł do Warszawy na początku stycznia 1940 r. emisariusz kpt. Jerzy Michalewski („Dokładny”).

Warto też zauważyć, iż w listopadzie 1939 r. przebywał w Krakowie i w Warszawie inny emisariusz z Francji rtm. Jerzy Feliks Szymański („Konarski”). Przeprowadził on szereg rozmów z przedstawicielami różnych partii politycznych. Wśród tych rozmówców znaleźli się: Mieczysław Niedziałkowski („Obolski”, „Rytała”), Norbert Barlicki („Licewski”, „Ryman”), Kazimierz Pużak („Kurek”, „Widacki”) – PPS; Wincenty Witos („Olniewicz”, „Pługowski”, „Trybun”), Stanisław Mierzwa („Narcyz”, „Słomka”, „Słonina”), Maciej Rataj („Madej”, „Waloński”) – SL; Franciszek Kwiecieński – Stronictwo Pracy (SP); Ryszard Świętochowski („Małowski”, „Rymsza”) – Centralny Komitet Organizacji Niepodległościowych (CKON); Aleksander Dębski („Bukowski”, „Stawski”), Stanisław Jasiukowicz, [Teofil] Witold Staniszkis („Lapik”), Roman Rybarski („Liryk”, „Orczyn”), Stanisław Rymar – SN. Rotmistrz Szymański po wypełnieniu misji wrócił do Paryża w początkach grudnia 1939 r.

Zarówno Karaszewicz-Tokarzewski, jak i Rowecki próbowali wpłynąć na rząd w kierunku uporządkowania konspi-

racji wojskowej i cywilnej zgodnie z wcześniejszymi koncepcjami krajowymi. Proponowali powołanie zastępcy komendanta głównego ZWZ w Warszawie i ustanowienie przy nim ekspozytury rządu z ministrem spraw wewnętrznych jako komisarzem cywilnym na czele. Jednakże rząd forsował koncepcję ustanowienia delegatów rządu na okupację (niemiecką i sowiecką). W styczniu 1940 r. dokonano także zmiany w organizacji ZWZ, ustanawiając komendę okupacji niemieckiej z siedzibą w Warszawie (płk Rowecki) oraz komendę okupacji sowieckiej z siedzibą we Lwowie (gen. Karaszewicz-Tokarzewski). Należy tutaj zaznaczyć, że komenda okupacji sowieckiej praktycznie nigdy nie powstała. Generał Karaszewicz-Tokarzewski został aresztowany w nocy z 6 na 7 marca 1940 r. pod Jarosławiem po przejściu Sanu. Komendy Obszarów nr 2 (Białystok) i nr 3 (Lwów) zostały przejściowo podporządkowane komendantowi okupacji niemieckiej 5 maja 1940 r. Mianowany następnie komendantem okupacji sowieckiej płk dypl. Leopold Okulicki („Mrówka”), wysłany w październiku do Lwowa, został aresztowany w nocy z 21 na 22 stycznia 1941 r.

Na przełomie 1939 i 1940 r. nastąpiły zmiany w organizacji rządu polskiego we Francji. Wiązały się one z wejściem w jego skład 7 grudnia, w randze ministra, prof. Stanisława Kota („Katon”, „Lemiesz”, „Tygrys”) i z reorganizacją Komitetu Ministrów dla Spraw Kraju. W styczniu w skład Komitetu dla Spraw Kraju weszli członkowie Rady Narodowej: Tadeusz Bielecki („Kurski”, „Wąsowicz”) z SN i Stanisław Mikołajczyk („Madaliński”, „Rolnicki”) z SL, oraz wspomniany już minister Kot. Zastąpili oni Seydę („Praczewski”) i Ładosia. W połowie lutego na posiedzeniu Rady Ministrów Kot zapowiedział przedstawienie projektu „o oddzieleniu spraw politycznych od wojskowych”. W tym samym miesiącu ustalono zadania

dla delegatów rządu, które określono następująco: współpraca z organizacjami politycznymi, współpraca z ZWZ, wykonywanie wszelkich zleceń rządu, kierowanie wszystkimi instytucjami podległymi rządowi, stała łączność z rządem i przekazywanie informacji w relacji kraj–rząd–kraj, organizowanie ratunku przed grabieżą gospodarczą i kulturalną, nadzorowanie akcji społecznej i charytatywnej, gromadzenie materiałów dotyczących polityki okupanta, wydawania dyrektyw w sprawie właściwej postawy Polaków pod okupacją.

W połowie kwietnia 1940 r. KSK uchwalił zasady współpracy delegata rządu ze stronnictwami politycznymi i drugą uchwałę – o współpracy delegata rządu z ZWZ. Uchwały te przewiózł do kraju, w maju, emisariusz rządowy Jan Karski (Kozielewski). Brał on udział w posiedzeniu PKP w końcu maja przy ul. Skorupki w Warszawie.

W tym samym miesiącu (25 maja) został wysłany z Francji do kraju tymczasowy delegat rządu – płk Jan Skorobohaty-Jakubowski („Kaczmarek”, „Skupień”, „Vogel”). Nałożono na niego rozległe obowiązki: wykonywanie zleceń premiera działającego przez ministra Kota, utrzymywanie stałej łączności z rządem celem zapewnienia ciągłego przepływu informacji w relacji rząd–kraj–rząd, nawiązanie współpracy z Polskim Komitetem Porozumiewawczym (PKP) celem wykonania uchwały KSK co do objęcia porozumieniem wszystkich czterech stronnictw (a zatem wprowadzenia SP do PKP) i przyspieszenia sfinalizowania prac na rzecz tworzenia porozumień wojewódzkich oraz koordynowania innych przejawów życia społecznego w kraju dla wspólnego wysiłku z akcją rządową. W drodze do kraju Skorobohaty-Jakubowski uczestniczył w konferencji w Belgradzie (29 maja–2 czerwca), na której zostało przedstawione stanowisko gen. bryg. Roweckiego (mianowany 26 maja 1940 r.) w sprawie delegata

rządu: „Komisarz Cywilny, który by w sprawach wojskowych podlegał bezwzględnie Komendantowi Wojskowemu, z chwilą nadejścia momentu wybuchu powstania zbrojnego musi zostać podporządkowany Komendantowi Wojskowemu w zupełności”. Do Warszawy „Vogel” dotarł 16 czerwca 1940 r.

Ale wówczas nastąpiło kolejne tragiczne wydarzenie tej wojny, mające wpływ na sytuację w Polsce. 22 czerwca skapitulowała Francja. Kampania francuska II wojny światowej, toczona od 12 maja, przekreśliła nadzieje Polaków na szybkie zakończenie wojny. 18 czerwca rząd RP obradujący w Libourne zdecydował o mianowaniu Roweckiego pełnomocnym zastępcą komendanta głównego ZWZ na cały kraj, z prawem samodzielnej decyzji w wypadku utraty łączności z rządem. W najważniejszych sprawach Rowecki miał działać w porozumieniu z PKP.

2. Organizacje w kraju

W okupowanym kraju od jesieni 1939 r. powstawały liczne organizacje konspiracyjne. Miały one charakter wojskowy (mawiano o nich „paramilitarne”) jak i wojskowo-cywilny. Warto zwrócić tutaj uwagę na dwie organizacje pretendujące do odgrywania istotnej roli na „odcinku cywilnym”.

W kwietniu 1940 r. gen. Sosnkowski nakłaniał Roweckiego do nawiązania współpracy z Ryszardem Świętochowskim „cieszącym się zaufaniem rządu”. Świętochowski („Kalinowski”), działacz SL, prowadził długie rozmowy z Władysławem Sikorskim jeszcze we wrześniu 1939 r. w Osmolicach. W połowie października powrócił do Warszawy i rozpoczął działalność konspiracyjną. W krótkim czasie skupił grupę polityków, która przyjęła nazwę Biuro Polityczne. Należeli doń: Marian Borzęcki – SN, Tadeusz Szpotański – PPS, Tadeusz Sławiński

(„Jan Beżłaski”, „Zawisza”) – wicedyrektor Centralnego Związku Przemysłu Polskiego, Kazimierz Drewnowski – prof. Politechniki Warszawskiej, Marian Kozielowski – komendant Policji Państwowej m. Warszawy, Tadeusz Okulicz. Współpracowali ze Świętochowskim: Romuald Tyczyński, Witold Orzechowski, Aleksander Olchowicz, Stefan Witkowski. Politycy z tej grupy znaleźli się wśród rozmówców emisariusza rządu Jerzego Feliksa Szymańskiego („Konarski”), który w listopadzie 1939 r. sondował z polecenia gen. Sikorskiego czołowych polityków w kraju na temat ich dalszych zamierzeń oraz stosunku do rządu w Paryżu. W kręgu konspiratorów Konsolidacji Obrońców Niepodległości (organizacja Witolda Orzechowskiego, „gen. Longinus”) powstała koncepcja utworzenia „Aparatu Administracyjnego jako ekspozytury Rządu Polskiego we Francji”. Zgodnie z tym projektem miała powstać Tymczasowa Rada Stanu, „która winna być zaaprobowana przez Szefa Rządu Polskiego we Francji, lub przez Niego wyznaczona”. Rada miała także powoływać Radę Wojenną i dowódcę Sił Zbrojnych. Na odcinku cywilnym Rada miała powoływać Obywatelskie Rady Gospodarcze: wojewódzkie, powiatowe i gminne. Ponadto Rada miała powoływać naczelnika Kadry Bezpieczeństwa Kraju.

W okresie siedmiu miesięcy (listopad 1939–maj 1940) kierowany przez Świętochowskiego ośrodek otrzymał ponad 15 mln złotych dotacji. Pieniądze te były wydatkowane na propagandę, opiekę społeczną, finansowanie stronnictw politycznych (m.in. SN, SP, grupa Norberta Barlickiego), jednakże dokładne rozliczenie nie jest możliwe z uwagi na nieprowadzenie księgowości przez Świętochowskiego. „Kalinowski” przestrzegał – w korespondencji ze Stanisławem Kotem i Władysławem Sikorskim przed SZP i jej przywódcami. Starał się wpłynąć na rząd, aby jego grupie powierzyć kierownictwo konspiracji.

W tym celu powołał Centralny Komitet Organizacji Niepodległościowych, w którym znalazły się: „Raclawice”, Organizacja Wojskowa Witolda Orzechowskiego, Związek Czynu Zbrojnego, część SP, grupa Norberta Barlickiego, część Obozu Narodowo-Radykalnego (ONR), Związek Oficerów Rezerwy. W lutym 1940 r. wystąpił z ankietą w sprawie wyboru delegatów rządu. Organizacje skupione w CKON popierały kandydaturę Świętochowskiego na delegata rządu, jednakże postulowały zorganizowanie porozumienia wszystkich znaczących stronnictw w kraju. Również Sikorski i Kot widzieli go w tej roli, po uzyskaniu poparcia stronnictw politycznych. Wobec swej dotychczasowej działalności, a zwłaszcza zwalczania PKP, Świętochowski nie mógł liczyć na takie poparcie.

Kiedy w maju 1940 r. przybył do Warszawy emisariusz rządu Jan Karski (Kozielewski), który przywiózł uchwalone 16 i 17 kwietnia przez KSK zasady współpracy delegata rządu ze stronnictwami politycznymi i ZWZ, stronnictwa skupione w PKP sprzeciwiły się nawiązaniu kontaktu ze Świętochowskim. Zresztą nie było go już w Warszawie, gdyż 23 kwietnia wyjechał z myślą przedostania się do Francji. Został jednak aresztowany na Słowacji, zginął obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu.

Ośrodek stworzony przez Świętochowskiego funkcjonował nadal i w czerwcu uzyskał wytyczne od kierownika placówki politycznej w Budapeszcie. Józef Fietz-Fietowicz nakazywał „prace Biura Politycznego utrzymać na poziomie Delegatury Rządu” oraz polecił wprowadzenie do Biura Politycznego Franciszka Kwiecińskiego („Karwat”), działacza SP, oraz Barlickiego z PPS. Cała instrukcja była sprzeczna z zamiarami rządu, który myślał o dołączeniu CKON do PKP, i spowodowała ostrą reakcję Kota (26 lipca 1940 r.), nakazującą jej odwołanie. Działalność Biura Politycznego

załamała się w drugiej połowie 1940 r. Najpierw ustał dopływ funduszy, następnie – w lipcu – SP weszło w skład PKP, od 1 listopada wycofał się z pracy Drewnowski. Nie bez znaczenia było aresztowanie Barlickiego (21 kwietnia), Borzęckiego (2 maja) i Szpotańskiego (19 grudnia). We wrześniu tymczasowy delegat rządu Jan Skorobohaty-Jakubowski informował o przekazywaniu pieniędzy przez Biuro Polityczne (BP) jemu oraz o likwidowaniu działalności Biura. Informacja ta była przedwczesna, członkowie BP prowadzili działalność jeszcze ponad rok. W depeszy z 30 października 1941 r. delegat rządu RP informował Stanisława Mikołajczyka: „Z Biura Polit[ycznego] żadnej gotówki nie otrzymuję i sądzę, że nie otrzymam”. Jednakże w końcu tego roku (listopad lub grudzień) delegatura otrzymała z Biura Politycznego 661 470 złotych, 440 dolarów złotych, 11 dolarów, 45 rubli złotych, 60 funtów angielskich. A jeszcze w październiku 1942 r. przedstawiciele Biura informowali delegata rządu, iż nie mogą przedstawić dokładnego rozliczenia finansowego swojej działalności.

Akcja Świętochowskiego i Biura Politycznego nie była jedyną, która zagrażała dopiero formującej się Delegaturze Rządu. Przedwojenni działacze Obozu Narodowo-Radykalnego (ONR-ABC) na początku 1940 r. zorganizowali Komisariat Cywilny, który w 1942 r. został przekształcony w Służbę Cywilną Narodu (SCN). Kierownikiem był Kazimierz Gluziński („Franciszek Górnicki”), zastępcą – Stanisław Froelich, a składała się ona z 19 wydziałów i 5 komitetów, skupionych w czterech grupach. Grupa Gospodarcza obejmowała wydziały: finansowy (Jerzy Iłakowicz), przemysłowy, handlowy, rolny, statystyczny, Biuro Planowania, Komitet Ekonomiczny. Grupa Wychowania Narodowego (kierownik prof. dr Ludwik Jaxa-Bykowski) skupiała wydziały: wyznań religijnych, oświaty,

kultury, Komitet Wychowania Narodowego. Grupa Techniczna – wydziały: robót publicznych, komunikacji, telekomunikacji, Komitet Techniczny. Grupa Prawno-Administracyjna (kierownik Stanisław Kasznica, zastępca Henryk Paprocki) to wydziały: prawny, szefostwa administracji (podlegały mu delegatury terenowe: kielecka, lubelska, lwowska, krakowska), zachodni (podlegały mu delegatury: śląska i pomorska), wschodni, Komitet Administracyjny i Komitet Ustawodawczy. Trzy wydziały podlegały bezpośrednio kierownikowi SCN: organizacyjny, zdrowia i społeczny. Na niższych szczeblach organizacyjnych powoływano komisarzy cywilnych okręgu oraz komisarzy cywilnych powiatu. Aparat wykonawczy komisarza cywilnego w okręgu miał składać się z Działu Ogólnoorganizacyjnego oraz wydziałów: Administracyjnego, Gospodarki Narodowej, Technicznego. Wydział Administracyjny obejmował referaty: 1) administracji ogólnej, 2) bezpieczeństwa, 3) sprawiedliwości, 4) oświaty i wyznań. Wydział Gospodarki Narodowej tworzyły referaty: 1) wyżywienia i zaopatrzenia, 2) rolnictwa, lasów, reform i dóbr państwa, 3) przemysłu, handlu i rzemiosła, 4) finansów narodowych: skarbu, kredytu i oszczędności. Natomiast w skład Wydziału Technicznego wchodziły referaty: 1) komunikacji, 2) poczt, telegrafów i telefonów, 3) odbudowy i urzędzeń, 4) oddziały i drużyny pracy.

W marcu 1940 r. Komisariat Cywilny zadeklarował poparcie dla rządu gen. Sikorskiego na ręce Tadeusza Sławińskiego, co wobec przynależności tego ostatniego do Biura Politycznego musiało wzbudzić obawy stronnictw skupionych w PKP. Po mianowaniu delegata rządu, kierownik przyszłej SCN odbył rozmowę z Cyrylem Ratajskim i oddał mu do dyspozycji swój aparat. Jednakże, jak pisał Kazimierz Gluźniński – „z oferty tej nie skorzystano”. Po powstaniu 8 maja 1943 r. Tymczasowej Narodowej Rady Politycznej (TNRP)

kierownikiem Wydziału Służby Cywilnej został Tadeusz Salski („Tadeusz”), a po jego wyjeździe jesienią tego roku do Londynu – Stanisław Kasznica („Służa”, „Stanisław”, „Stanisław Wąsacz”).

Dotychczas brak całościowego opracowania działalności Służby Cywilnej Narodu. Jej pracownikami mieli być m.in. dr Stefan Golachowski, dr Zbigniew Makarczyk, inż. Stefan Seidel, dr Alfred Jesionowski, Leszek Prorok. W okręgu krakowskim SCN kierował Juliusz Sas-Wisłocki („Kulczyński”, „Wiktor”), jego zastępcą był Roman Blum, a poszczególnymi odcinkami pracy kierowali: Jasiewicz – działem administracyjnym, Władysław Babel de Froncberg – prawnym, Jerzy Wojdowski – rolnym, Stefan Przeginalski – wschodnim, Włodzimierz Wnuk – rejonem południowym, Mieczysław Sysło („Ludwik”) – sekcją młodzieżową.

W okręgu lubelskim na czele SCN stał inż. Sławomir Luberadcki, z zastępcą Bożysławem Mioduszeuskim. Członkami SCN byli ponadto: Władysław Byszewski, Mieczysław Kiełczewski, Witold Kołodziejski, Roman Leśnikowski, Kazimierz Kłos, Zygmunt Śliwiński, Tadeusz Wawrzóń. W Chełmie powiatową SCN kierował NN („Stanek”).

Innym jeszcze zagadnieniem wymagającym przynajmniej krótkiego omówienia jest sprawa tzw. Teczki. Był to kryptonim Szefostwa Biur Wojskowych ZWZ-AK. Nie był to żaden rewolucyjny pomysł, przed wojną (dodajmy, że po wojnie także) w każdym ministerstwie istniało Biuro Wojskowe, zajmujące się szeroko rozumianymi sprawami obronności państwa. W marcu 1940 r. płk Rowecki przedstawił PKP propozycję powołania szefa koordynacji „do współpracy ze stronnictwami w dziedzinie polityki państwowej, a poza tym jako organu Komendanta Głównego ZWZ dla współpracy ze

stronnictwami przy koniecznym już tworzeniu administracji zastępczej”. Potrzeba tworzenia takiej administracji wynikała z zaawansowanych prac nad „koncepcją wojenno-powstańczą kraju”. Szefem koordynacji w kwietniu został ppor. rez. Ludwik Muzyczka („Benedykt”), który przystąpił do prac wstępnych i odszukania odpowiednich specjalistów.

W celu opracowania projektu tworzenia administracji konspiracyjnej powołano specjalną komisję, w skład której weszli: Skorobohaty-Jakubowski, Muzyczka i Stanisław Kauzik. Projekt opracowany został we wrześniu 1940 r. Pracowało także utworzone wiosną 1940 r. Biuro Koordynacji, którym kierował Muzyczka. Warto zauważyć, iż już w styczniu 1941 r. powołano Biuro Studiów dla Przyszłych Ziem Odzyskanych. W grudniu 1940 r., wobec objęcia urzędu delegata rządu przez Cyryla Ratajskiego, komendant główny ZWZ powołał do życia komórki wojskowe dla współpracy z Administracją Zastępczą. Wobec trudności we współpracy szefa koordynacji z delegatem rządu i stronnictwami skupionymi w PKP, Muzyczka w marcu 1941 r. złożył rezygnację ze swojego stanowiska. Został on następnie mianowany szefem biur wojskowych w KG ZWZ-AK. Od tego czasu organizowanie tajnej administracji biegło dwoma torami: ZWZ-AK i delegatury. Taki dualizm trwał do sierpnia 1943 r., kiedy to zostały ustalone zasady połączenia obu administracji pod kierownictwem delegata rządu. Proces scalania tych aparatów trwał praktycznie do końca 1944 r.

Warto jednak pamiętać, wobec zarzutów pod adresem ZWZ-AK jakoby wojskowi chcieli przejąć administrację cywilną, iż w przepisach o organizacji „Teczki” wyraźnie zaznaczono konieczność współpracy z administracją cywilną i zakazywano obejmowania przez ludzi ZWZ-AK administracji w miejscach, gdzie funkcjonowała już administracja cywilna. Zarzuty polityków wysuwane już w czasie wojny brały

się z powolności procesu organizowania administracji przez delegaturę – na co wpływała konieczność uzgadniania kandydatur. Natomiast wojsko robiło to o wiele sprawniej i dzięki temu obejmowało swoim działaniem tereny, które jeszcze długo pozostawały poza zasięgiem polityków. Najlepszym przykładem tutaj będzie województwo nowogródzkie, gdzie delegatura dopiero w lutym 1944 r. zwróciła się do wojska o wskazanie kandydata na delegata okręgowego.

3. Administracja Zastępcza – Delegatura Rządu na Kraj

Pod wpływem wiadomości o upadku Francji toczyło się spotkanie „Vogla” z przedstawicielami stronnictw skupionych w PKP, które odbyło się 28 czerwca 1940 r. W wyniku prowadzonych rozmów 3 lipca powstała tzw. Zbiorowa Delegatura Rządu. Jej pracami kierował płk Skorobohaty-Jakubowski, a poza nim w jej skład weszli: Pużak, Stefan Korboński („Baworski”), Dębski („Bukowski”), Kwieciński z SP, oraz gen. Rowecki i Tadeusz Kruk-Strzelecki z ZWZ. Sekretarzem tej delegatury został niedawny emisariusz rządowy Jerzy Michalewski („Heller”). O fakcie powołania Zbiorowej Delegatury powiadomili rząd zarówno Rowecki, jak i Skorobohaty-Jakubowski. Z uwagi na brak bezpośredniej łączności z Londynem, gdzie już wówczas znajdował się rząd RP, depesze te zostały wysłane z Budapesztu 17 lipca 1940 r. W Budapeszcie znajdowała się baza łączności ZWZ, a także osobna placówka łączności politycznej podlegająca Ministerstwu Spraw Wewnętrznych.

Zbiorowa Delegatura funkcjonowała tylko do 13 września. Zakończyła pracę w wyniku zdecydowanego sprzeciwu rządu. Stronnictwa powróciły do formuły PKP, a Skorobohaty-Jakubowski pełnił nadal funkcję tymczasowego delegata rządu.

Od września do grudnia 1940 r. podlegali mu: Muzyczka jako szef koordynacji, Jerzy Michalewski jako łącznik z KG ZWZ (określany również jako sekretarz generalny delegatury), Stanisław Kauzik oraz powołani w czerwcu dyrektorzy zawiązków departamentów (Biurowojskowych): Edward Baird – rolnictwa, Jan Stanisław Jankowski – pracy i opieki społecznej, Bolesław Rutkowski – przemysłu i handlu, Jan Dybowski – komunikacji. Również do tego „urzędniczego” aparatu należałoby zaliczyć Komisję Rewindykacyjną i Odszkodowań, kierowaną przez Antoniego Olszewskiego, choć formalne włączenie do delegatury nastąpiło w połowie 1941 r. Komisja opracowywała referaty na temat strat wojennych. Pierwsze opracowanie zostało wysłane do rządu w Paryżu już w marcu 1940 r., a kolejne w listopadzie tego roku. W tym czasie rozpoczął też działalność były wiceminister spraw zagranicznych Roman Knoll. Już w marcu 1940 r. dotarł do Paryża jego memoriał w sprawach ukraińskich, żydowskich i litewskich. Następnie Knoll został referentem spraw zagranicznych w Biurze Prezydialnym Delegatury, a w drugiej połowie 1943 r. stanął na czele Sekcji Spraw Zagranicznych.

W listopadzie 1940 r. zastępcą Skorobohatego-Jakubowskiego został Cyryl Ratajski. Jako prezes Zarządu Wojewódzkiego SP odegrał on ważną rolę w Poznaniu, gdzie od 5 do 14 września 1939 r. sprawował funkcję prezydenta miasta. Więziony przez kilka dni w kwietniu 1940 r. w Forcie VII w Poznaniu, został następnie wysiedlony do Generalnego Gubernatorstwa. Do listopada PKP miał wskazać kandydatury na stanowisko głównego delegata i na delegatów okręgowych. Ponieważ rozmowy w Warszawie przeciągały się, rząd mianował 3 grudnia 1940 r. dwóch głównych delegatów. Delegatem na ziemię zachodnie (włączone bezpośrednio do III Rzeszy) został Adolf Bniński, a delegatem na Generalne Gubernatorstwo

wspomniany już Cyryl Ratajski. Trzeciego głównego delegata (na ziemię wschodnie) nie mianowano. Praktycznie funkcję taką spełniał Władysław Zych we Lwowie. Był on upoważniony do organizowania opieki społecznej, ale organizował także PSP, a jego meldunki dla rządu przedstawiały także sytuację panującą nie tylko na ziemiach południowo-wschodnich, ale także na Wileńszczyźnie. Sam Zych odbył także podróż na Wołyń, gdzie niewątpliwie zorganizował przynajmniej załazek tajnej administracji. Sprawy te nie zostały dotychczas gruntownie zbadane. Wybuch wojny niemiecko-sowieckiej 22 czerwca 1941 r. i szybkie zajęcie przez Wehrmacht polskich Kresów Wschodnich przekreśliły potrzebę utrzymywania podziału kraju na odrębne delegatury. Dodatkowo przyczyniło się do tego powstałe w sierpniu 1941 r. zamieszanie we Lwowie. Do rządu dotarła informacja o rezygnacji z pracy Zycha. W sierpniu 1941 r. Ratajski zaproponował na stanowisko okręgowego delegata w Wilnie Aleksandra Zwierzyńskiego, a we wrześniu wskazał na takie stanowisko we Lwowie prof. Franciszka Bujaka („Lupski”).

Główny delegat na ziemię zachodnie – Adolf Bniński wyznaczył okręgowych delegatów na: Pomorze – Antoni Antczak („Ida”), Śląsk – Ignacy Sikora („Teodor”), Ciechanów – Kazimierz Howiecki („Rura”), Łódź – Witold Kotowski („Henryk”), natomiast funkcję okręgowego delegata na Wielkopolskę miał pełnić sam Bniński, niestety został aresztowany 28 lipca 1941 r. Mimo podejmowanych prób utrzymania niezależności delegatury na ziemię zachodnie, praktycznie od grudnia 1941 r. ziemię zachodnie podlegały już delegatowi głównemu w Warszawie. 21 grudnia został aresztowany ostatni delegat główny na ziemię zachodnie – Leon Mikołajczak.

Wracając do Ratajskiego, który praktycznie od końca 1941 r. pełnił funkcję delegata na cały kraj – 14 grudnia objął

urząd. Przejął od tymczasowego delegata dotychczasowy „aparaturzędniczy”. Jan Skorobohaty-Jakubowski został jego zastępcą, a od sierpnia 1941 r. funkcję tę pełnił prof. Jan Piekalkiewicz. Cyryl Ratajski został zdymisjonowany 5 sierpnia 1942 r., a jego miejsce zajął 17 września Piekalkiewicz. Pełnił on swój urząd tylko kilka miesięcy, gdyż został aresztowany 19 lutego 1943 r. Niemniej jednak trzeba wyraźnie podkreślić zasługi Piekalkiewicza dla tworzenia aparatury administracyjnego. Uporządkował on organizację Biura Delegata.

Następcą Piekalkiewicza został 21 kwietnia 1943 r. Jan Stanisław Jankowski, dotychczasowy dyrektor Departamentu Pracy i Opieki Społecznej oraz od grudnia 1942 r. zastępca delegata. Jednocześnie z Jankowskim zostali mianowani trzej jego zastępcy: Adam Bień („Rybicki”) z SL, Antoni Pajdak („Okrzejski”) z PPS-WRN oraz Stanisław Jasiukowicz („Kucieński”) z SN.

Najprawdopodobniej w maju 1943 r. doszło do podziału obowiązków pomiędzy delegatem a jego zastępcami. Delegat rządu zatrzymał w swoim ręku nadzór nad Biurem Prezydyjnym oraz departamentami: Spraw Wewnętrznych, Informacji i Prasy, a także kontakty z Komendą Główną AK. Pierwszy zastępca Bień nadzorował departamenty: Sprawiedliwości, Oświaty i Kultury, Rolnictwa; oraz Komitet Koordynacji Ustawodawczej, objął również (w zastępstwie delegata) przewodnictwo Rady Narodowościowej. Antoni Pajdak nadzorował departamenty: Pracy i Opieki Społecznej, Komunikacji (Kolei), Poczty i Telegrafów; natomiast Jasiukowiczowi podlegały departamenty: Rolnictwa, Likwidacji Skutków Wojny, Przemysłu i Handlu, Skarbu. Działania zastępców określał „Regulamin zakresu działalności Zastępców DR”.

22 maja 1943 r. Jankowski, dotychczasowy minister, został mianowany zastępcą prezesa rady ministrów w kraju – czyli wicepremierem.

26 kwietnia 1944 r. prezydent RP podpisał dekret o tymczasowej organizacji władz na terytorium Rzeczypospolitej. Zgodnie z nim obok delegata-wicepremiera mianowano trzech ministrów dla spraw kraju. Nominacje ministrów przekazano do kraju 26 lipca 1944 r. z datą 12 marca. W związku z dekretem oraz wspomnianymi nominacjami Jankowski powołał Krajową Radę Ministrów. Trzema ministrami zostali dotychczasowi zastępcy delegata. Odpowiednie oświadczenie delegata z datą 3 maja zostało ogłoszone w „Dzienniku Ustaw RP. Część III”, rozkolportowanym z datą 20 lipca – już w czasie Powstania Warszawskiego.

Aparat urzędniczy, czyli zgodnie z dekretem prezydenta Biuro Delegata Rządu, składał się z kilkunastu departamentów.

Biuro Prezydialne stanowiło bezpośrednie zaplecze pracy codziennej delegata. Tu znajdował się sekretariat, komórka łączności, zapewniająca bieżące kontakty z poszczególnymi departamentami, oraz komórka łączności radiowej, zapewniająca wymianę informacji z rządem w Londynie. Na etacie tego Biura znajdowali się także: referent spraw zagranicznych – Roman Knoll, późniejszy, od drugiej połowy 1943 r., kierownik Sekcji Spraw Zagranicznych; referent spraw narodowościowych – do czasu utworzenia Rady Narodowościowej przy Delegacie Rządu; kierownik Społecznego Komitetu Antykomunistycznego – Franciszek Białas.

Sekcja Finansowo-Budżetowa zapewniała finansowanie bieżącej działalności całego aparatu delegatury. Ale nie tylko jego. Udzielano pomocy finansowej partiom politycznym, Radzie Pomocy Żydom „Żegota”, ale także Kościołowi katolickiemu. Właściwie pomija się w dotychczasowej literaturze fakt, iż od kwietnia 1943 r. do czerwca 1944 r. Kościół katolicki otrzymywał comiesięczne dotacje z funduszy delegatury w wyso-

kości 150 tys. – 180 tys. złotych. Dla porównania partie tworzące Krajową Reprezentację Polityczną otrzymywały po 20 tys. złotych.

Pieniądze na działalność delegatury były przekazywane do kraju za pośrednictwem placówek łączności politycznej, a następnie za pośrednictwem „kociaków” (nazywanych tak od nazwiska ministra spraw wewnętrznych prof. Stanisława Kota), kurierów i emisariuszy do delegatury, przerzucanych drogą powietrzną („cichociemni”).

Sekcja Kontroli prowadziła działalność Najwyższej Izby Kontroli – czyli kontrolowała budżety poszczególnych departamentów oraz struktur terenowych (okręgowe delegatury rządu).

Departament Spraw Wewnętrznych organizował pracę okręgowych delegatur rządu (teren województwa), mniejszymi jednostkami administracyjnymi były powiatowe delegatury rządu. W 1944 r., zwłaszcza na terenach GG, dochodziło do wyznaczania konspiracyjnych wójtów i burmistrzów. Wydział Bezpieczeństwa – wywiad i kontrwywiad polityczny – nosił kryptonim „Stożek”. Państwowy Korpus Bezpieczeństwa (PKB) – policję PPP – tworzyło ponad 11 tys. policjantów. Jako formacje pomocnicze PKB funkcjonowały Straże Samorządowe i Straże Obywatelskie.

Ale także tutaj funkcjonowała komórka „Zachód” (Polski Związek Zachodni w konspiracji) – od marca 1942 r. utrzymująca kontakt z Polakami wywiezionymi na roboty do III Rzeszy i Austrii. Wysłano 37 pełnomocników dla nawiązania tego kontaktu.

Departament Sprawiedliwości przygotowywał kodyfikacje prawne, ale także zajmował się przepisami dotyczącymi sądownictwa podziemnego.

Departament Pracy i Opieki Społecznej przygotowywał rozwiązania prawne na okres powojenny: izby pracy, związki

zawodowe, ubezpieczenia. Prowadził także akcję opieki czynnej. Udzielano pomocy aresztowanym członkom konspiracji i ich rodzinom.

Departament Rolnictwa przygotowywał projekty reformy rolnej. Gospodarstwa powyżej 100 ha miały zostać rozparcelowane, opracowano wytyczne ogólnej przebudowy gospodarczej. Przygotowywano także zapotrzebowanie Polski w zakresie rolnictwa i wyżywienia dla Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy (UNRRA). Pierwsze takie opracowanie zostało wysłane do Londynu już w lipcu 1942 r. W ramach departamentu funkcjonowała tajna Dyrekcja Lasów Państwowych.

Departament Skarbu przygotowywał przepisy prawne oraz kadre dla przejęcia banków i innych instytucji finansowych, monopoli. Przygotowano także projekt budżetu państwa na pierwszy rok po wojnie.

Departament Przemysłu i Handlu przygotowywał kadre i przepisy prawne dla objęcia zakładów przemysłowych i instytucji handlowych, uruchomienia przemysłu – także na wypadek powstania powszechnego. Określał też zapotrzebowanie dla UNRRA.

Departament Poczty i Telegrafów przygotowywał kadre i przepisy prawne dla przejęcia urzędów pocztowych, uruchomienie poczty polowej w czasie powstania powszechnego.

Departament Likwidacji Skutków Wojny – Komisja Rewindykacyjna przygotowywała przepisy prawne dla likwidacji prawa niemieckiego wprowadzonego w czasie okupacji w Polsce oraz na „ziemiach postulowanych”.

Departament Komunikacji przygotowywał objęcie transportu kolejowego.

Departament Informacji i Prasy prowadził akcję informacyjną i propagandową – wydawanie prasy, biuletynów

dla redakcji gazet, stworzył „Membranę” – Polską Agencję Telegraficzną, Polskie Radio, Referat poczty do rządu.

Departament Robót Publicznych i Odbudowy – przygotowywał projekty prawne, ale i rozwiązania praktyczne odbudowy kraju.

Departament Oświaty i Kultury prowadził akcję tajnego nauczania na wszystkich poziomach – szkolnictwo powszechne, szkolnictwo średnie, uczelnie wyższe. Przygotowywał programy przebudowy szkolnictwa po wojnie, przygotowywał kadre nauczycieli dla „ziem postulowanych”.

Kierownictwo Walki Cywilnej – tutaj kilka słów z uwagi na pojawiające się mylne informacje. KWC powstało jesienią 1940 r. jako referat Biura Informacji i Propagandy KG ZWZ. Początkowo jego pracami kierował Jerzy Makowiecki, przy pomocy Mariana Gieysztora i Stanisława Kauzika. Od kwietnia 1941 r. kierownictwo objął Stefan Korboński („Nowak”, „Zieliński”). Dopiero w kwietniu 1942 r., a więc cały rok później, KWC zostało włączone do aparatu delegatury. KWC zajmowało się wytyczaniem celów walki cywilnej i finansowaniem oddziałów bojowych własnych oraz innych organizacji: Szarych Szeregów, PPS-WRN, Socjalistycznej Organizacji Bojowej, Społecznej Organizacji Samoobrony. Trzeba z wielką ostrożnością podchodzić do wspomnień Stefana Korbońskiego, który przedstawia organizację KWC jako kilka wydziałów. Cały centralny aparat KWC liczył 20 osób. Z tego aż osiem było zatrudnionych w dziale technicznym, który zajmował się utrzymywaniem łączności radiowej z Londynem. Niewątpliwą zasługą tego zespołu była praca radiostacji „Świt”. Radiostacja, pracująca w Anglii, pozorowała pracę z terenu okupowanego kraju, a zespół Korbońskiego dostarczał jej bieżący serwis informacyjny.

Samodzielna niejako działalność KWC trwała do 15 lipca 1943 r., kiedy to doszło do powstania Kierownictwa Walki

Podziemnej (KWP). Od tego momentu szefem KWP był dowódca AK – gen. Tadeusz Komorowski („Bór”). Natomiast Korboński wraz z całym dotychczasowym aparatem KWC wszedł do KWP jako kierownik oporu społecznego. I tutaj mamy do czynienia z kolejnym paradoksem konspiracji – w listopadzie 1943 r., a więc już po utworzeniu KWP, dotychczasowa komórka Korbońskiego liczy już 31 osób!

Komitet Ekonomiczny rozpatrywał i opiniował tezy programowe w zakresie prac na okres powojenny, wykonywane przez poszczególne departamenty.

Rada Narodowościowa – powstała w drugiej połowie 1943 r. Zadaniem jej było prowadzenie prac nad rozwiązywaniem problemów narodowościowych. Prowadzono rozmowy z Ukraińcami, Litwinami, Białorusinami. Jednakże rezultaty prac Rady były raczej nikłe. Brak było praktycznie możliwości porozumienia z Ukraińcami, gdyż członkowie Rady nie mogli wyjść dalej poza propozycje rozszerzania praw mniejszości narodowych, ale w ramach państwa polskiego.

Departament Obrony Narodowej powstał dopiero w grudniu 1944 r. Choć myśl o jego utworzeniu pojawiła się już w 1941 r., jednak zdecydowany sprzeciw gen. Roweckiego spowodował utworzenie w grudniu 1942 r. Delegatury MON z gen. Roweckim jako szefem, ale w ramach KG AK. W końcu 1944 r. i na początku 1945 r. Departament Obrony Narodowej zajmował się organizowaniem opieki nad rannymi i chorymi żołnierzami AK oraz ich rodzinami. Obsada departamentu liczyła trzy osoby.

4. Polityczny Komitet Porozumiewawczy – Krajowa Reprezentacja Polityczna – Rada Jedności Narodowej

Polityczny Komitet Porozumiewawczy powstał 26 lutego 1940 r. Komitet utworzyły partie polityczne wcześniej wcho-

dzące w skład Rady Obrony Narodowej SZP: PPS – Kazimierz Pużak, SL – Józef Grudziński i SN – Aleksander Dębski. Z tego porozumienia odpadło SD. Natomiast w skład PKP wchodzili wówczas płk Rowecki, gen. Karaszewicz-Tokarzewski i mjr rez. Tadeusz Kruk-Strzelecki (sekretarz) z ZWZ. Przewodniczyć PKP mieli jej poszczególni członkowie na zasadzie rotacji, pierwszym przewodniczącym został Kazimierz Pużak.

Taki stan trwał do 3 lipca 1940 r., kiedy to utworzono Zbiorową Delegaturę Rządu, która funkcjonowała do 13 września 1940 r.; później jednak powrócono, na skutek sprzeciwu rządu, do formuły PKP. W tym czasie w pracach Komitetu brało już udział Stronnictwo Pracy. Stronnictwa zajmowały się wówczas uzgadnianiem kandydatur na stanowiska delegatów głównych i okręgowych. Jego pracami kierował tymczasowy delegat rządu Skorobohaty-Jakubowski. Sytuacja uległa zmianie w grudniu 1940 r., kiedy to rząd mianował, 3 grudnia, delegatów na ziemię zachodnie i Generalne Gubernatorstwo. Mówimy tutaj o PKP w Warszawie, które działało na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Podobne porozumienia polityczne funkcjonowały w Poznaniu i we Lwowie. Używały one trochę innej nazwy – Porozumienie Stronnictw Politycznych. Jednakże dość szybko zostały w poważnej mierze przerzedzone w wyniku aresztowań, co w połączeniu ze zmianami w organizacji delegatury – mianowaniem delegata rządu na kraj – spowodowało obniżenie ich rangi do roli PKP okręgowych. Takie lokalne komitety istniały praktycznie we wszystkich okręgach (województwach). Choć trzeba też wyraźnie podkreślić, iż przynajmniej do tej pory brak szerszych opracowań ukazujących działalność takich porozumień na szczeblu okręgowym (wojewódzkim), a zgoła sporadycznie wspomina się o podobnych komitetach na poziomie powiatów (obwodów).

14 grudnia 1940 r., na pierwszym posiedzeniu PKP, w którym brał udział nowo mianowany delegat główny na GG, Cyryl Ratajski, toczyły się burzliwe obrady. Politycy sprzeciwiali się nominacji Ratajskiego, którego akceptowali jako zastępcę tymczasowego delegata rządu. Innym punktem budzącym niezadowolenie była koncepcja rządowa podziału kraju na trzy delegatury. Oprócz już wymienionych – miała powstać delegatura na ziemie wschodnie. Taki podział zaakceptowało tylko SN. Już w styczniu 1941 r. PKP uzgodnił kandydatury prof. Jana Piekałkiewicza z SL na delegata rządu, a Józefa Cyrankiewicza z PPS na jego zastępcę. Ten pierwszy, ciężki okres, pełen zadrażnień i oporów w budowaniu aparatu delegata, trwał do czerwca 1941 r. Wtedy to, na skutek zmiany stanowiska ludowców, udało się uzgodnić pierwsze kandydatury na delegatów okręgowych.

Jednakże zgodna współpraca polityków z najważniejszych partii trwała tylko do września 1941 r., kiedy to z PKP ustąpił przedstawiciel PPS-WRN. Od października tego roku do marca 1943 r. w pracach Komitetu uczestniczył przedstawiciel innej partii – Polscy Socjaliści. W tym też miesiącu PKP przekształciło się w Krajową Reprezentację Polityczną.

PKP/KRP poza koordynowaniem działalności politycznej zajmowała się opiniowaniem i rekomendowaniem kandydatów na stanowiska kierownicze w tajnej administracji. Za pośrednictwem komisji opiniodawczych funkcjonujących przy poszczególnych departamentach zapoznawano się z prowadzonymi tam pracami. W skład Komisji wchodziła „grubej czwórki” – czyli partii tworzących PKP/KRP.

Jednym z ciekawszych zagadnień jest powołanie Społecznego Komitetu Antykomunistycznego (SKA). I tutaj mamy do czynienia z pewnymi uproszczeniami w dotychczasowej

literaturze. Otóż 26 października 1943 r. na posiedzeniu KRP omawiano sprawę powołania „Komitetu do Walki z Komuną”. Miała to być komórka o charakterze społecznym. W efekcie dalszych rozmów w skład Komitetu weszli etatowi pracownicy delegatury, przedstawiciele KG AK oraz delegaci partii politycznych. Nazwa SKA pojawia się dopiero w styczniu 1944 r. na pierwszej odezwie SKA podpisanej przez 24 organizacje konspiracyjne.

8 stycznia 1944 r. KRP podjęła decyzję o powołaniu Rady Jedności Narodowej. Delegat/pełnomocnik rządu wydał komunikat w tej sprawie 9 stycznia – i tak w dotychczasowej literaturze utrzymywana jest data powstania RJN. Rozpoczął się wówczas proces rozszerzania bazy politycznej dotychczasowej KRP. Do RJN mieli wejść: po trzech przedstawicieli dotychczasowych uczestników KRP ($4 \times 3 = 12$), przedstawiciel duchowieństwa oraz dwie–trzy osoby ze Społecznej Organizacji Samoobrony, razem 15–16 osób. Ponadto przewidywano miejsce dla „lewicy patriotycznej” oraz dla przedstawiciela mniejszości narodowych. Kilku słów omówienia wymaga Społeczna Organizacja Samoobrony. Organizacja ta powstała w październiku 1942 r. i grupowała kilkanaście mniejszych organizacji konspiracyjnych, które znalazły się poza PKP. Do SOS należały m.in.: Chłopska Organizacja Wolności „Raclawice”, Front Odrodzenia Polski, Komenda Zbrojnego Wyzwolenia, Pobudka, Polski Związek Wolności, Stronnictwo Demokratyczne, Unia, Związek Odbudowy Rzeczypospolitej. Trzeba tu zaznaczyć, iż SOS współpracowała z Kierownictwem Walki Cywilnej, a jej przedstawiciel wchodził w skład SKA. Intensywne rozmowy nie doprowadziły wówczas do porozumienia. W lutym proponowano jedno miejsce w RJN obozowi sanacyjnemu i jedno miejsce „Raclawicom”; jak również rozszerzenie składu Rady do 18 osób.

Rada ukonstytuowała się 4 marca 1944 r. 12 marca uchwalono Regulamin pracy RJN, a 15 marca ogłoszono deklarację „O co walczy Naród Polski”. Utworzono także wówczas Komisję Główną (Prezydium) RJN. Praktycznie od tej pory zbierała się tylko Komisja Główna, cała Rada z uwagi na warunki bezpieczeństwa nie została, mimo takich planów, zwołana przed wybuchem powstania. Funkcjonowały także od czerwca 1944 r. komisje problemowe RJN: gospodarki narodowej, samorządów, oświaty i kultury. Przy czym wydaje się, że obsadę personalną owych komisji stanowili dotychczasowi członkowie komisji opiniodawczych, funkcjonujących dotychczas przy poszczególnych departamentach delegatury.

Dopiero w lipcu 1944 r. zostali przedstawieni nowi członkowie RJN z mniejszych organizacji konspiracyjnych: Eugeniusz Czarnowski („Czernik”) – Zjednoczenie Demokratyczne, Jan Jacek Nikisch („Sielecki”) – „Ojczyzna”, Józef Krasowski („Bohusz”) – „Raławice”. Także w lipcu 1944 r. RJN uzgodniła trzy kandydatury na stanowisko zastępcy prezydenta RP, byli nimi: Wincenty Witos z SL, Tomasz Arciszewski z PPS, Bolesław Bielawski z SN. W efekcie dalszych rozmów zastępcą tym został Arciszewski i on odleciał w nocy 25/26 lipca 1944 r. do Londynu. Tu możemy tylko przypomnieć, iż następnie od 29 listopada 1944 r. aż do 1949 r. był premierem rządu RP (po ustąpieniu Mikołajczyka).

5. Powstanie Warszawskie

Naczelnym zadaniem Polskiego Państwa Podziemnego było przygotowanie i zwycięskie przeprowadzenie powstania powszechnego. Jak twierdzili jego twórcy, powstanie „nie mogło się nie udać”, gdyż groziłoby to biologiczną zagładą narodu polskiego. Pierwszy plan powstania powszechnego został opra-

cowany w drugiej połowie 1940 r. Miało ono wybuchnąć w momencie załamania się Niemiec. Drugi, zmodyfikowany plan, został wysłany rządowi 8 września 1942 r.

W październiku 1943 r. plan powstania powszechnego został zastąpiony planem „Burza”. Administracji Zastępczej przypisywano w planach powstańczych rolę pomocniczą, zasadnicze jej działanie miało się rozpocząć po opanowaniu „bazy powstania” lub większego terenu kraju. Podobnie było w przypadku Powstania Warszawskiego. Tajna administracja miała rozpocząć swoje urzędowanie po wypędzeniu Niemców z miasta. Niestety, ten plan nie został zrealizowany. Powstanie zamieniło się w krwawe i przeciągające się walki w kilku, izolowanych od siebie, rejonach miasta, dlatego też tajna administracja była zmuszona przystąpić do działania. Nie było możliwości odtworzenia przedwojennej struktury administracyjnej miasta. Zamiast czterech starostw grodzkich utworzono cztery rejonowe delegatury rządu (działające w Śródmieściu) oraz kilka mniejszych struktur administracyjnych dla Starego Miasta, Żoliborza, Mokotowa. Władze cywilne starały się zapewnić w miarę godziwe warunki bytowe ludności cywilnej, a także tworzyły warsztaty rzemieślnicze wytwarzające niezbędne przedmioty codziennego użytku. Dbano również o zaopatrzenie w wodę (budowa studzien), jedzenie (piekarnie, kuchnie społeczne), a także o ochronę zdrowia i życia (szpitale, przychodnie).

Od lat, właściwie już od 1944 r., toczy się bardziej lub mniej ożywiona dyskusja na temat sensowności powstania czy zasadności tak długiego prowadzenia walk w mieście. W dotychczasowej literaturze pomijana lub nie dość podkreślana jest decyzja o kapitulacji, która praktycznie zapadła 7–8 września 1944 r. 7 września Adam Bień („Walkowicz”)

na posiedzeniu Krajowej Rady Ministrów, „powołując się na argumenty ogólnopolityczne, wojskowe oraz ze względu na wyczerpanie ludności cywilnej”, stwierdził, „że dalsze trwanie powstania w stolicy jest niecelowe”. Tego samego dnia Rada Jedności Narodowej wydała opinię, „że powstanie w Warszawie jest w takim stadium, które nakazuje kapitulować”. Od tego momentu zaczęły się przygotowania do kapitulacji oraz rozmowy na jej temat z Niemcami. Sytuacja taka trwała do 11 września, kiedy to na skutek „zapowiedzianego współdziałania aliancko-sowieckiego w obronie Warszawy” odroczone decyzję o kapitulacji.

Do sprawy kapitulacji władze cywilne PPP powróciły 29 września. Postanowiono wówczas zawiadomić Rosjan, iż „wobec wzmożonego natarcia [Niemców], upadku Mokotowa oraz głodu” powstanie może trwać tylko do 1 października, jeżeli w ciągu 48 godzin nie otrzyma wydatnej pomocy.

Ostatnie posiedzenie KRM w Warszawie odbyło się 2 października. Postanowiono na nim wznowić prace poza Warszawą, wyznaczając termin 9 października.

6. Schyłek działalności Polskiego Państwa Podziemnego

Ostatni okres działalności struktur PPP można podzielić na dwie podstawowe części. Pierwsza z nich trwała od upadku Powstania Warszawskiego do marca 1945 r., kiedy to władze sowieckie aresztowały przywódców polskiego podziemia. W tym okresie praktycznie odbudowano „przedpowstaniowe” struktury. Szybko nawiązano kontakt z pozostałymi okręgami zarówno AK, jak i delegatury. Komenda Główna AK mieściła się w Częstochowie, a władze cywilne skupiły się w miejscowościach podwarszawskich (Milanówek), a także w Kra-

kwie. Istotnym wydarzeniem było rozpoczęcie ofensywy styczniowej przez Armię Czerwoną i w jej wyniku decyzja z 19 stycznia 1945 r. o rozwiązaniu AK. Jednakże nie stanowiło to faktycznego zakończenia walki przez żołnierzy AK.

Delegat Rządu na Kraj i Rada Jedności Narodowej trwali nadal, aż do lipca 1945 r. Wówczas to, w wyniku zapowiedzi cofnięcia uznania rządowi RP w Londynie przez aliantów oraz zapowiedzi przeprowadzenia demokratycznych wyborów w Polsce, naczelne władze Polskiego Państwa Podziemnego zdecydowały o likwidacji swych struktur konspiracyjnych. Walkę o niepodległość Polski zamierzano przenieść na „pole parlamentarne” i przejść do jawnej działalności politycznej partii tworzących do tej pory RJN.